

AMICS DE L'ART ROMÀNIC
Filial de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

LA COMTESSA DE BARCELONA,
ERMESSEDA DE CARCASSONA,
I LA SEVA CONTRIBUCIÓ
ALS INICIS DE L'ART ROMÀNIC

Lliçó inaugural del
curs 2000-2001
a càrrec

d'ANTONI PLADEVALL I FONT,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans,
pronunciada el dia 25 d'octubre de 2000

BARCELONA
2000

LA COMTESSA DE BARCELONA,
ERMESSEDA DE CARCASSONA,
I LA SEVA CONTRIBUCIÓ
ALS INICIS DE L'ART ROMÀNIC

This One

ZZTB-9U3-FWL

AMICS DE L'ART ROMÀNIC
Filial de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

LA COMTESSA DE BARCELONA,
ERMESSENDA DE CARCASSONA,
I LA SEVA CONTRIBUCIÓ
ALS INICIS DE L'ART ROMÀNIC

Lliçó inaugural del
curs 2000-2001
a càrrec
d'ANTONI PLADEVALL I FONT,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans,
pronunciada el dia 25 d'octubre de 2000

BARCELONA
2000

Pladevall i Font, Antoni

La Comtessa de Barcelona, Ermessenda de Carcassona, i la seva contribució als inicis de l'art romànic

ISBN 84-7283-527-8

I. Amics de l'Art Romànic II. Títol

1. Ermessenda de Carcassona, Comtessa, consort de Ramon Borrell, Comte de Barcelona — Mecenatge 2. Art romànic — Catalunya
7.033.4:7.078(467.1)

© Antoni Pladevall i Font

© 2000, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: octubre de 2000

Tiratge: 950 exemplars

Text revisat lingüísticament pel Servei de Correcció de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL

Carrer de Còrsega, 237, baixos. 08036 Barcelona

Impress a Altés, SL

Carrer de Cobalt, 160. 08907 L'Hospitalet de Llobregat

ISBN: 84-7283-527-8

Dipòsit Legal: B. 42440-2000

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Convidat per la nostra presidenta a fer la lliçó inaugural del curs 2000-2001 d'Amics de l'Art Romànic, vaig acceptar amb molt poques vacil·lacions la seva amable invitació. Diverses raons, que breument sintetitzaré, m'hi empenyien: la primera, haver estat soci fundador i primer president d'Amics de l'Art Romànic allà pels anys 1976-1977; la segona, haver tingut sempre una gran estima i inclinació vers l'art romànic, sens dubte per haver estat deixeble i col·laborador del doctor Eduard Junyent, gran estudiós del romànic català, i haver après d'ell la metodologia de no arribar a cap formulació artística sense conèixer a fons la història de cada monument; en tercer lloc, haver treballat en temes d'estudi i catalogació de monuments, entre els quals el romànic ha tingut sempre un lloc molt destacat, del 1964 al 1999, primerament a la Diputació de Barcelona i després a la Generalitat de Catalunya, i, en especial, haver participat de bell antuvi en la coordinació i redacció de la gran obra *Catalunya romànica* i després haver-ne estat el director des del 1990 fins a la recent culminació.

Totes aquestes eren raons de pes que m'obligaven a no defugir aquella invitació, però a la vegada em van provocar una certa inquietud a l'hora de trobar un tema que agermanés els camps de la història i de l'art, en els quals sempre m'he mogut. Vaig creure que l'havia trobat en recordar-me d'un treball o estudi que fa anys havia fet sobre Ermessenda de Carcassona, comtessa de Barcelona, Girona i Osona, de qui vaig publicar una biografia l'any 1975 per celebrar el mil·lenari del seu naixement, que es creu que fou entorn del 975. Aquesta obreta de vuitanta pàgines continua essent encara, incomprensiblement, l'únic treball o biografia que li ha estat dedicat exclusivament.

De ben segur que molts us preguntareu: i, què té a veure aquesta comtessa amb l'art romànic? La resposta a aquesta pregunta serà el tema o fil bàsic de la meva exposició, que intentaré no allargar massa.

Abans d'entrar, però, en matèria, permeteu-me uns mots sobre el meu interès per aquesta gran dama i sobre el paper que li adjudico en l'inici i l'expansió de l'art romànic als comtats catalans.

L'any 1968, quan el Seminari de Vic es traslladà pràcticament a Barcelona per vincular-se a la Facultat de Teologia de Sant Pacià, vaig fixar la meua residència a Barcelona en ésser nomenat professor d'història de l'Església, en l'època medieval, i vaig entrar en contacte amb l'Institut d'Estudis Catalans, a través del senyor Miquel Coll i Alentorn, a qui coneixia d'anys pels seus estiuueigs a Tona. Fou el senyor Coll qui, amb una beca o assignació de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC, m'encarregà la confecció d'un fitxer de tots els documents i les notícies referents a la comtessa Ermessenda, que li vaig lliurar l'any 1972.

El treball que s'havia projectat sobre Ermessenda no es va poder dur a terme per les dificultats i penúries que aleshores passava la institució, però el material que havia aplegat em va permetre el 1975, any del suposat mil·lenari del seu naixement, editar la biografia abans esmentada, a càrrec d'Antoni d'Oriola-Cortada, comte de la Vall de Merlès, de la qual es feren només tres-cents cinquanta exemplars, cent cinquanta en paper registre i numerats, per als membres de l'Associació de Bibliòfils, dels quals l'esmentat senyor era president, i dos-cents sense numerar. Aquesta obra és, per tant, la base d'on extrauré les notícies que aquí resumiré, totes les quals tenen en aquella obreta la seva citació d'arxiu o procedència.

La comtessa Ermessenda és, segurament, de totes les comtesses catalanes medievals la que més anys va viure i, amb tota certesa, la que més anys va governar i en ocasions diferents els comtats centrals de Barcelona, Girona i Osona. Era corrent que els comtes i reis es casessin diverses vegades per mort o repudi de les seves successives mullers; moltes morien en els parts o per problemes relacionats amb aquests. A la comtessa Ermessenda, en canvi, només li coneixem un fill, Berenguer Ramon I, el Corbat (~ 1006 - 1035).

Ermessenda va néixer en el si de la família dels comtes de Carcassona, molt probablement l'any 975. Es casà amb el comte de Barcelona, Girona i Osona, Ramon Borrell, l'any 993 i va morir l'any 1058, quan comptava amb un mínim de vuitanta-tres anys, longevitat extraordinària en el seu temps. La mort del seu marit l'any 1017 i la del seu fill Berenguer Ramon I el 1035, quan ella tenia respectivament quaranta-dos i seixanta anys, la convertiren llargues temporades en usufructuària i governadora dels comtats del Casal de Barcelona.

És precisament entre els anys 1015 i 1058 quan entra i s'expandeix amb força pels comtats catalans l'art romànic sota la modalitat llombarda, que el primer gran teòric de l'art romànic català, Josep Puig i Cadafalch, va anomenar «primer art romànic» i també «romànic llombard». Aquest art va impregnar ràpidament tot el país i va arraconar altres modalitats arquitectòniques més autòctones; això fou propiciat per la coincidència amb uns moments d'eufòria econòmica o gran circulació d'or, per les pàries que pagaven els regnes de

taifes nascuts de la recent desintegració del califat de Còrdova; també és un temps en què l'orfebreria, la pintura i altres manifestacions d'aquest estil tindran un gran esplet.

En tots aquests diferents camps, tant en el de l'aixecament de nous edificis com en la confecció de frontals o taules d'orfebreria, creus, calzes i fins vitralls, veurem que la comtessa Ermessenda hi té un protagonisme molt destacat: el que s'ha convingut a denominar *paper de comitent*, és a dir, persona que encarrega a una altra, en aquest cas als mestres d'obra o artistes, la realització d'una obra.

Per conèixer i estudiar plenament una obra d'art, i no únicament el seu estil o mèrit artístic sinó també el seu valor històric i social, cal tenir presents, com a mínim, tres aspectes o elements bàsics que hi conflueixen: el *comitent*, qui encarrega i paga l'obra, que, en alguns casos, pot ésser una sola persona i en altres, diverses persones o una comunitat, com en l'erecció d'esglésies, altars o altres objectes del culte; l'*artista*, que també pot ésser una única persona o bé un taller o un grup de constructors, i, finalment, aquells a qui va destinada l'obra, els *fruitori* o els qui en gaudeixen, que igualment poden ésser una sola persona o senyor, una família, convent o monestir, o bé una comunitat parroquial, vilatana o ciutadana.

Els comitents són, algunes vegades, esmentats pels documents, sobretot en els temps més moderns, en els contractes fets amb els artistes; en èpoques més reculades, consten a vegades pels testaments, donacions, o bé figuren en les dotalles o actes de consagració.

Els artistes són molt sovint anònims, i, per això, hom acostuma a identificar-los per la seva obra més característica o més ben estudiada, com el mestre de Cabestany, el mestre de Pedret, el mestre o mestres de Taüll, etc. Tenim també algunes obres signades, com és el cas d'Arnau Cadell, autor del claustre de Sant Cugat; Ramon Llombard, mestre d'obres de la catedral d'Urgell; la Maria que broda l'estola de Sant Narcís de Girona; el prevere Vidal, que signa una lipsanoteca de la Pobra de Lillet, o l'Ermemir Quintilà, mestre copista de manuscrits de Vic. Tanmateix, aquesta llista en època romànica és breu o molt limitada, com ho indiquen els escassos setanta-cinc noms, i encara alguns altres, més per atribució que no pas per certesa, que s'han identificat únicament al territori català per a tota l'època romànica, segons l'índex que en donem a la pàgina 381 del volum XXVII de *Catalunya romànica* (Barcelona, 1998).

Finalment, tenim els *fruitori* o els que gaudeixen de l'obra. La definició d'aquest tercer grup és molt més àmplia o difusa; en alguns casos, són els mateixos comitents, com en obres del tipus de joies, anells, segells o arquetes; en altres casos, en gaudeixen comunitats o esglésies, o col·lectius més amplis encara si es tracta de catedrals o altres edificis públics.

La comtessa Ermessenda, com tot seguit es detallarà, és, segurament, la comitent més destacada dels inicis de l'art romànic, que pot parangonar-se amb el bisbe i abat Oliba, amb sant Ermengol o amb Pere Roger, bé que aquest amb el suport o finançament sovintejat de la seva germana Ermessenda.

La personalitat d'Ermessenda

Abans d'entrar en l'aspecte específic de presentar la comtessa Ermessenda com a mecenes i comitent d'obres d'art, creiem indispensable donar una pinzellada sobre la seva vida i les seves actuacions i sobre el judici que aquestes han merescut per part de diferents historiadors, sobretot contemporanis.

Sense amagar la nostra simpatia i estima, evidentment molt platònica, envers aquesta gran dama, per a mi resulta més que evident que Ermessenda ha estat la comtessa més gran del Casal de Barcelona i fins de tot el país, i la que va mantenir i acréixer el prestigi i la preeminència del llinatge en uns moments difícils, quan començaren les insurreccions i l'esclat bel·licista dels primers grans magnats dels llinatges senyorials i feudals. Això, ho mantenim ben raonadament enfront d'algun autor modern, que la veu com a mantenidora a ultrança o immobiliista del progrés de les preeminències comtals, enfront de l'esperit obert i renovador (!) d'alguns senyors feudals.

Hom ha volgut comparar-la, amb un balanç desfavorable, a la comtessa Almodis de la Marca, que fou, a partir del 1052, la tercera esposa de Ramon Berenguer I, el nét d'Ermessenda. Almodis, que, com s'exposarà, abans havia estat casada i repudiada dues vegades i que es casà amb el nostre comte després d'un rapte real o fingit, fou certament una dona de gran activitat i tremp, que intervingué i encaminà la política del seu marit vers les terres o comtats occitans, però ho féu amb mitjans sovint tortuosos, i va acabar essent assassinada, el 1071, pel seu fillastre Pere Ramon. Enfront d'ella, els autors que no tenen simpatia per Ermessenda li recriminen un desmesurat afany de domini o ganes de governar uns comtats, que li havia cedit per testament el seu marit, i d'obstaculitzar els inicis del govern personal del seu fill i del seu nét. També li desaproven el fet que hagués fet excomunicar pel papa el seu nét, amb motiu del seu casament amb Almodis, sovint sense tenir en compte la trajectòria anterior d'aquesta, ni el fet que Ramon Berenguer I s'hi casés després de repudiar Blanca, una dama d'origen desconegut, i simular el rapte d'Almodis.

Per contra, Ermessenda, com breument s'exposarà, va mantenir el prestigi i l'hegemonia del Casal de Barcelona, va haver d'assumir dues vegades el govern dels comtats per les minoritats del fill i del nét, va reunir entorn seu els principals caps de les grans famílies senyorials dels seus dominis i va organitzar de

manera més «civilitzada» i més estructurada la vida i el govern de l'entorn i el palau comtals, i creà els càrrecs de senescal, pincerna o coper, cuiner, etc., tal com ella havia vist al palau dels seus pares, els comtes de Carcassona; va fer triomfar el dret sobre la violència i va fomentar les construccions i l'art, com aquí s'intentarà ressaltar.

Entre els autors que jutgen malament o severament Ermessenda, n'hi ha d'antics, d'època més romàntica, com Pròsper de Bofarull i altres que es fixen sobretot en la part institucional més que no pas en la social, com Ferran Soldevila o bé, en època recent, Pierre Bonnassie, el qual, en la seva, per altra part meritòria, *Catalunya: Mil anys enrera (segles X-XI)* (vol. 2, Edicions 62, 1981, p. 92), diu textualment: «De fet, Ermessenda no cessà d'exercir el poder d'ençà de l'any 1000 (o l'any 1001), data del seu casament amb Ramon Borrell. El 1035, havia sobrepassat la cinquantena: és, doncs, ja, per a l'època, una dona gran, els mètodes de govern de la qual no han variat d'ençà dels primers anys del segle. Simbolitza per als seus adversaris el que el poder comtal té de més odiós: un autoritarisme maníac associat a una total incompetència militar». Deixant de banda un seguit d'apriorismes d'aquesta síntesi, que de cap manera no compartim, Ermessenda s'havia casat al final del 992 o, en tot cas, abans del 20 de gener del 993 (A. Fàbrega, *Diplomatari de la catedral de Barcelona*, vol. 1, Barcelona, 1995, doc. 236), i la incompetència militar és una afirmació gratuïta: la comtessa i el seu equip preferien els mètodes legals als purament bel·licistes dels fills dels primers grans feudals, que en tot cas es rebel·laren obertament contra el fill i el nét, no contra ella.

En contraposició als autors abans citats, la nostra protagonista ha tingut també defensors o autors que l'han tractada amb justesa, com Ramon d'Abadal, M. Aurell, Josep M. Salrach, etc. Ramon d'Abadal, en la seva biografia sobre el bisbe i abat Oliba, que ha tingut quatre edicions diferents, diu textualment: «La comtessa Ermeninda, esposa del comte Ramon Borrell, filla del comte Roger de Carcassona, era una dona d'un tremp i envergadura considerables, i pel que puc jutjar, d'altres qualitats morals». I Josep M. Salrach, referint-se a la revolta feudal del 1040-1060, tan parcialment jutjada per Bonnassie, diu: «El fet és important, es corre, però, el risc de sobrevalorarlo i oblidar que és una fita d'un llarg procés» (*Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar, vol. II, Barcelona, 1987, p. 291).

* * *

Feta aquesta breu visió de com l'han jutjat diferents autors, vegem ja qui era i la seva filiació. Ermessenda era filla dels comtes de Carcassona, Roger I i Adalaida, i germana dels que també foren comtes, Ramon I i Bernat I, i de Pere, que

seria bisbe de Girona i estigué sempre vinculat a Ermessenda. Els béns de la seva família, a més del comtat de Carcassona, s'estenien pels comtats de Comenge, Rasès, Coserans i la senyoria de Foix, béns que es repartiren els dos germans grans que foren comtes.

Els diferents autors situen entre els anys 972 i 975 la data de la seva naixença, amb una acceptació major d'una data més acostada a la darrera, cosa que li donaria uns setze o disset anys al moment del seu casament amb el comte de Barcelona, una edat que era la lògica d'aquelles èpoques. Sembla que fou la segona en ordre d'edat entre els germans i, per tant, era més gran que Pere i Bernat. En tot cas, aquí podem destacar una vegada més la seva longevitat, d'uns vuitanta-quatre o vuitanta-cinc anys, puix que va sobreviure quaranta-vuit anys al seu germà gran, el comte Ramon I, una vintena al comte Bernat I i uns vuit al seu germà Pere.

La seva aparició en la documentació catalana es produeix en iniciar-se l'any 993, quan tenia uns disset anys, i perdura fins a la seva mort; per tant, prop d'uns setanta anys. És digne de remarcar-se, com a fet poc usual en la documentació medieval, que un document del 1003 l'anomena «venustíssima» i «magnífica»; un del 1009, «piadosa» i «bondadosa»; un del 1013, «estimada», i un del 1014, «dolcíssima». Devia haver tingut una bona educació cultural, perquè escrivia amb una lletra molt correcta les signatures autògrafes dels documents, en contraposició a la lletra barroera d'altres magnats i fins d'eclesiàstics. Pot comprovar-se això en la fotografia de la dotàlia o acta de consagració de la catedral de Sant Pere de Vic del 1038 publicada a *Catalunya romànica*, vol. III, Osona, t. II, 1986, p. 685.

Ermessenda apareix constantment en la documentació al costat del seu marit fins a la seva mort, el 1017, i l'acompanya en els seus desplaçaments, fins i tot a l'expedició guerrera feta a Saragossa el 1016, on es féu un pacte d'amistat amb el reietó sarraí Mundhir i on sembla que també acudí el comte Sanç de Castella i es pactà el matrimoni de Berenguer Ramon I, l'únic fill de Ramon Borrell i Ermessenda, amb Sança, la filla del comte castellà. Berenguer Ramon, que es creu que va néixer el 1006, comença a figurar en la documentació al costat dels seus pares a partir del 1014. La referència o citació d'aquestes i altres notícies que ometem dels primers temps i més tardanes les trobem a la biografia que li vam dedicar el 1975; aquestes en concret, entre les pàgines 25 i 39.

Entre la primerenca documentació de l'etapa que va del 992 al 1017 destaquen les nombroses assemblees judiciàries, moltes de les quals a causa de la reclamació de béns usurpats per la naixent noblesa feudal a monestirs o a privats. Hi acostumen a prendre part els bisbes dels seus comtats, els de Barcelona, Girona i Vic-Osona, i a vegades el d'Urgell, jutges com Ponç Bonfill Marc de Barcelona, Gaufred de Girona o Domnuç i Guifré d'Osona, i molts nobles i mag-

nats, entre els quals sobresurten per la seva assiduitat Gombau de Besora, Sunifré de Rubí, Hug de Cervelló, Sendred de Gurb, Guillem de Castellví, Miró d'Hostoles, Sesmon d'Oló, Guisad de Lluçà, Ot de les Agudes, Ricolf de Berguedà, etc.

Mereix destacar-se com a fet d'armes cabdal d'aquest temps la gran expedició d'un exèrcit de nou mil catalans a Còrdova, amb la presència o alt comandament dels comtes Ramon Borrell i el seu germà Ermengol I d'Urgell i, possiblement, de Bernat I, dit *Tallaferro*, de Besalú i també dels bisbes Aeci de Barcelona, Ot de Girona i Arnulf de Vic. L'expedició marxà cap a Còrdova, l'any 1010, a petició del califa Muhàmmad ibn Hixam, cap del partit dels eslaus, que havia estat desposseït de la seva capital, Còrdova, pel seu rival, també auto-proclamat, califa Sulayman ibn al-Hàkam, cap de la facció dels berbers.

L'expedició assolí inicialment el seu objectiu i s'apoderà de la ciutat de Còrdova, on entrà el califa eslau i els expedicionaris es cobraren la seva ajuda saquejant la ciutat i aplegant un ric botí; però quan l'expedició, amb tota la seva impedimenta, estava ja de tornada, tingué una nova topada amb el partit dels berbers a la desembocadura del Guadiana que costà la pèrdua d'una tercera part de l'exèrcit expedicionari, del comte Ermengol d'Urgell i del bisbe Aeci de Barcelona. Poc després, just en arribar al país, moriren, també de les ferides rebudes, els bisbes d'Osona i de Girona.

El delmat exèrcit va poder retornar amb una gran part del seu botí, fet que es considera com l'inici de la circulació de l'or als comtats catalans, acrescuda aviat pels tributs o pàries que pagaren als nostres comtes per garantir la seva amistat o no ésser molestats els caps dels petits estats musulmans, com els de Saragossa, Lleida, Dénia o Tortosa, nascuts del ràpid desmembrament o fraccionament de l'antic califat a partir del final del primer quart del segle XI.

Aquest or, que veurem citat generosament en els testaments comtals i dels grans senyors, en especial en el de la mateixa comtessa Ermessenda, afavorí les grans i petites construccions d'edificis dintre l'estil romànic que s'imposà plenament al país per aquests anys precisos.

També és útil recordar que entre l'any 990 i el 1020 veiem aparèixer, amb cognoms derivats del seu domini més important, les grans famílies vescomtals i senyorials, entre les quals destaquen els magnats abans esmentats com a participants en les assemblees judicials i altres, com els Montanyola-Montcada, Orís, Òdena, Cervera, Cabrera, Tost, etc., que donaran lloc als grans llinatges feudals, que aviat intentaran arrabassar el domini dels seus béns a les famílies comtals.

També mereix destacar-se, com a conseqüència sobretot de l'expedició a Còrdova del 1010, que en aquest mateix any es renovaren pràcticament tots els bisbes de les seus catalanes; a Barcelona el bisbe Deodat reemplaçà el difunt

Aeci; a Girona, Pere Roger, germà de la comtessa Ermessenda, el bisbe Ot; a Vic-Osona, Borrell reemplaça el bisbe Arnulf de la casa vescomtal d'Osona-Cardona, i a la Seu d'Urgell, sant Ermengol reemplaça el seu oncle, el bisbe Sal·la, ambdós de la família vescomtal del Conflent. Per completar el quadre de bisbes que actuaren en època d'Ermessenda, podem recordar també que a Barcelona reemplaça el bisbe Deodat, Guadall Domnuç, entre 1029 i 1035, i el vescomte-bisbe Guislabert a partir del 1035, i a Osona el 1017 era nomenat bisbe titular i l'any següent bisbe efectiu l'abat de Ripoll i de Cuixà, Oliba de Cerdanya, el gran amic i conseller d'Ermessenda, que regí la diòcesi fins al 1046.

Els dos governs d'Ermessenda

El primer govern

El comte Ramon Borrell va morir el 8 de setembre de 1017, a l'edat de quaranta-cinc anys, i deixà només un fill d'uns onze o dotze anys i una vídua que depassava tot just la quarantena d'anys. No coneixem el text íntegre del seu testament, però sí clàusules o disposicions i el nom dels seus almoiners o marmessors: la seva muller Ermessenda, Gombau de Besora, Amat de Montsoriu, Sunifré de Rubí, Miró d'Hostoles, Bernat Ruvir i Llobet Celrà. També sabem, per documents posteriors, que d'acord amb el dret de l'època, la seva vídua Ermessenda, mentre no es tornés a casar, quedava com a senyora i usufructuària dels comtats i bisbats de Barcelona, Girona i Osona-Manresa i tutora del seu fill Berenguer Ramon.

Tot seguit de la mort del seu marit, Ermessenda va posar-se a governar els comtats de la família ajudada per un equip de magnats i consellers encapçalats per Gombau de Besora, home de confiança de la comtessa i una espècie de primer ministre; pel seu germà Pere Roger, per l'abat Oliba, que aquell any era ascendit a bisbe de Vic; per Ponç Bonfill Marc, que era també el preceptor del petit Berenguer Ramon; per Amat de Montsoriu, vescomte de Girona; per Amat Elderic d'Orís, al qual aviat nomenaria senescal, càrrec que equivalia a una espècie de ministre de la guerra; pels senyors de Cervelló, Castellví, Rubí i, ben aviat, per Guillem de Montcada; pels Balsareny i Lluçà i altres nobles, sobretot del comtat d'Osona-Manresa, on posseïa per dotació matrimonial un gran lot de castells i dominis.

El temps disponible d'una lliçó o conferència no dóna marge per exposar amb detall els fets i notícies que ens han restat de l'època del primer govern d'Ermessenda, i per això destaquem un parell de trets més rellevants: consta que l'any 1018, per acabar la pirateria que assolava les costes catalanes, amb l'a-

juda de les tropes normandes de Roger de Toëny, que ella va contractar, va vèncer i va imposar un tribut o pagament de pàries a Mugahid, rei de Dénia i de les Balears; un segon fet característic va tenir lloc el 1019, quan, gràcies a una assemblea judicial, va recuperar l'alou d'Ullastret, al Baix Empordà, que el seu marit havia comprat al comte Hug I d'Empúries. Aquest, aprofitant la suposada feblesa del govern de la comtessa, es va apoderar per la força d'aquest domini. Ermessenda el va reclamar en una assemblea presidida pel comte Bernat I Tallaferro de Besalú i pel seu germà, el bisbe i abat Oliba, però el comte d'Empúries es va negar a retornar-lo apellant a una lluita o batalla judicial entre un cavaller de cada part litigant, i que restà l'alou en propietat de la part vencedora, d'acord amb la llei gòtica. Ermessenda es va oposar a aquesta pràctica tan poc ètica i va exigir un peritatge i una sentència judicial amb aportació de documents: la sentència li fou favorable i l'alou retornà a la Casa de Barcelona. Poc després, la comtessa i el seu fill van cedir aquest domini a la canònica catedralícia de Girona, i fou gràcies a aquests béns i altres donacions que el seu germà, el bisbe Pere, va prosseguir l'edificació de la catedral i casa dels canonges de Girona.

Com abans ja s'ha esmentat, per aquest temps havia entrat amb tota plenitud l'art romànic en la seva modalitat d'influència llombarda, i així, a partir del 1020 es construïren les catedrals romàniques de Girona i de Vic, consagrades ambdues el 1038, i s'aixecaren esglésies tan emblemàtiques i monumentals com les ampliacions dels monestirs de Ripoll i de Cuixà, els edificis de nova planta de Cardona i de Sant Pere de Casserres, consagrats respectivament el 1040 i el 1053, i altres grans i petits edificis entre els quals destaquen la catedral d'Urgell i Sant Serni de Tavèrnoles, i també com a primícia el 1022 s'havia consagrat Sant Pere de Rodes fora de la modalitat de l'anomenat «primer romànic».

La comtessa Ermessenda, sola, en el cas de Sant Pere de Rodes, o acompanyada del seu fill en el de les catedrals de Girona i de Vic, assistí a la consagració de la major part d'aquests edificis, i cal creure que devia haver participat en el finançament, com en el cas de Girona i altres que més tard es detallaran.

El primer govern d'Ermessenda va acabar l'any 1023. Hi ha indicis per assegurar que des de l'any anterior hi havia tibantor entre mare i fill. L'any 1023 Berenguer Ramon, casat amb Sança de Castella, havia arribat als divuit anys i volgué governar sense la tutoria i la penyora que sobre els seus comtats tenia Ermessenda per raó del dot i esponsalici i del testament del seu marit.

Les dissensions entre mare i fill van acabar-se per l'octubre del mateix any, quan, segons un document datat del dia 11 d'aquell mes, Ermessenda va donar com a garantia de la pau o concòrdia pactada entre ells els vint-i-nou castells del seu dot o esponsalici, situats majoritàriament als comtats d'Osona i Manresa i alguns al Vallès i Baix Llobregat, del comtat de Barcelona.

És probable també, bé que no s'ha conservat cap document que ho confirmi, que Ermessenda s'hagués reservat, en fer aquell pacte, les rendes i un cert domini del comtat de Girona, com es reservà certament en acabar el seu segon govern.

No hi hagué cap profunda discòrdia entre Ermessenda i el seu fill, com ho indica que els seus consellers Gombau de Besora, Amat Elderic d'Orís i el mateix bisbe Oliba continuaren en bones relacions amb tots dos i serviren fidelment el nou comte. Vam recollir més d'una dotzena de documents on consta Ermessenda signant al costat del seu fill i de la seva primera muller, Sança, que morí el 1026, i després, a partir del 1027, amb la seva segona esposa, Guisla de Lluçà.

El comte Berenguer Ramon I féu testament el 30 d'octubre de 1032, amb motiu de voler viatjar a Roma, i, sense fer cap nou testament, morí dos anys i mig després al seu palau comtal, el 31 de març de 1035. Tenia, per tant, en morir vint-i-nou o trenta anys i deixà dos fills, Ramon i Sanç, de la seva primera muller, i dos més de la seva segona esposa, Guillem i Bernat, aquest segon nat després del 1032, puix que no s'esmenta en el testament del seu pare fet aquell any.

El comte Berenguer Ramon, repartí els comtats familiars entre els seus fills, bé que tots ells vinculats a l'hereu Ramon Berenguer I, que en morir el seu pare devia tenir uns dotze anys, car se'l considera nat pel 1023.

El segon govern

La minoria d'edat de l'hereu del llinatge i els drets que sobre els comtats tenia la seva àvia Ermessenda, propiciaren que l'any 1035 aquesta iniciés una segona etapa del seu govern personal, ajudada pel mateix equip de magnats o consellers, als quals a cada etapa de govern se sumaven alguns nous membres, com els Montcada o el nou bisbe Gislbert de Barcelona; sempre, però, amb Gombau de Besora i els bisbes Oliba i Pere de Girona com a consellers més íntims.

Dues de les primeres notícies d'aquest segon govern d'Ermessenda, les trobem en dos documents, un del 26 d'abril de 1026, quan amb el seu nét Ramon i la seva nora Guisla, que encara s'intitula comtessa, confirma a la seu de Barcelona l'església de Santa Eulàlia del veïnat de Terrassa, i l'altre, del 13 de març de 1037, en el qual ella sola fa una notable donació a la catedral de Barcelona perquè els canonges preguin per l'ànima del seu marit Ramon i del seu fill Berenguer. Donem les referències de tots aquests documents a la nostra biografia d'Ermessenda, al principi esmentada (p. 55).

Ermessenda exercí aquest segon govern gairebé vuit anys, fins al 1043, bé que les tibantors entre àvia i nét començaren el 1039, quan Ramon Berenguer I, que comptava ja setze anys, es casà el 14 de novembre d'aquell any amb Elisa-

bet, de la casa vescomtal de Narbona. Aquestes dissensions s'agrejaren entre els anys 1041 i 1043, i s'arribà en alguns moments a punt de provocar una lluita armada entre els amics i partidaris d'Ermessenda i els de Ramon Berenguer.

S'han conservat més d'una vintena de juraments de fidelitat en els quals diferents personatges, entre ells membres de les famílies Cardona, Gurb, Queralt o Lluçà, amigues tradicionals de la vella comtessa, es comprometen a defensar els comtes Ramon i Elisabet contra tothom que vagi contra ells; només en dos o tres casos els vassalls fan alguna reserva en el pacte de fidelitat pels béns que tenien per Ermessenda. Vistos en conjunt, aquests documents deixen endevinar una clara maniobra del petit comte Ramon Berenguer per aïllar la vella comtessa dels seus amics i partidaris tradicionals. En aquestes convíncions i pactes de fidelitat consta ja amb tota evidència que Ermessenda s'havia reservat les rendes i domini del comtat de Girona.

No és una pura coincidència que Mir Geribert, de la casa vescomtal de Barcelona, comenci a intitular-se, des dels anys 1041-1042, «príncep d'Olèrdola», senyal d'una revolta que s'allargaria més d'una desena d'anys. Aquest esperit bel·licós d'alguns nobles i els bons oficis dels bisbes de Girona i de Vic i altres magnats aplanaren el camí vers una concòrdia entre àvia i nét, que tingué lloc a Girona, entorn del 7 de juny de 1047, com raonem més àmpliament en la biografia d'Ermessenda.

El 1043, Ermessenda féu pacte de concòrdia i jurament de fidelitat amb certes retencions i pactes amb el seu nét Ramon, en els quals li reconeix el domini i govern dels comtats de què ella es considerava senyora pel testament del seu marit. Per aquests documents resta clar que traspassa aquesta potestat al seu nét, bé que es reserva el comtat de Girona, almenys les seves rendes, malgrat que reconeix sobre aquest comtat la sobirania o alt domini de Ramon Berenguer.

Al llarg de la dècada que seguí aquest pacte es produïren fets importants al país, dels quals ella no restà del tot al marge, però sí, cada vegada més allunyada o bé hi va intervenir ocasionalment. Entre els fets que més la colprien hi ha la mort o desaparició del marc de la història dels seus principals amics i consellers, com el bisbe i abat Oliba, que morí el 1046, Gombau de Besora que ho faria entorn del 1050, deixant els seus dominis a la seva filla Guisla, casada amb Mir Geribert, el bel·licós senyor d'Olèrdola, o el seu germà mateix, el bisbe Pere Roger, de Girona, que morí per l'agost del 1051. Això va moure Ermessenda a cercar nous amics o persones de confiança, la primera i principal de les quals fou el nou bisbe de Vic, Guillem de Balsareny (1046-1076), germà de Guifré de Balsareny, antic conseller d'Ermessenda i cosí de la comtessa Guisla, segona esposa de Berenguer Ramon I. Sembla que la comtessa Ermessenda li prestà diners per pagar el *donum* o quantitat fixada per obtenir el seu episcopat, cosa que la reforma gregoriana tipificaria com a pecat de simonia.

El fet que mereix destacar-se més d'aquest període és la relació amb el seu nét, el comte Ramon Berenguer I; aquesta fou normal fins al 1050, en què morí la seva primera esposa, la comtessa Elisabet, però s'enterbolí ràpidament l'any següent amb motiu del casament, fins ara misteriós o poc estudiat per manca d'informació, del comte vidu amb Blanca, dama de llinatge desconegut. Ramon Berenguer va repudiar al cap de poc Blanca i el 1052 es va casar amb Almodis de la Marca, filla dels comtes de Llemotges, que abans ja havia estat casada i repudiada dues vegades, una de les quals amb el comte Ponç de Tolosa, de qui tingué quatre fills. El nostre comte s'hi casà després d'un rapte real o simulat, i per això el 1053 Ramon i Almodis van ésser excomunicats pel papa a petició de la comtessa Ermessenda i de la repudiada comtessa Blanca.

Les tibantors duraren com a mínim dos o tres anys, en els quals Ermessenda es refugià o anà a viure prop del bisbe de Vic, Guillem de Balsareny; però acabaren amb una reconciliació, que féu retirar Ermessenda totalment al marge de qualsevol intervenció en la política. Demanà l'aixecament de l'excomunió i renovà el pacte d'amistat i fidelitat amb els seus néts.

Però ja és hora que deixem de seguir les vicissituds de la vida d'aquesta gran comtessa per fixar breument l'atenció en l'altre aspecte que li és característic, el de dama piadosa, comitent o mecenes de l'art romànic, que aleshores s'expandia per Catalunya.

Ermessenda, comitent del romànic

Gairebé un terç de la documentació que vaig poder aplegar sobre la comtessa Ermessenda està relacionada amb monestirs, catedrals o esglésies que ella va fundar, dotar o protegir. Això, en bona part, és causa del fet o característica dels fons documentals que s'han conservat al país i també del fet que la seva actuació o la cronologia d'aquests documents s'estenguí al llarg de seixanta-cinc anys, del 993 al 1058; però això no ho explica tot: Ermessenda es mostra sempre com una dama piadosa i esplèndida en temes religiosos, com tot seguit veurem.

Va viure en uns moments de prosperitat econòmica del país, en els quals l'or procedent de fons àrabs circulava en abundància, i també en uns moments de renovació d'idees i en què l'art romànic entrà amb tota la seva plenitud als comtats catalans. Recordem només que del seu vivent es consagren Sant Pere de Rodes (1022), el monestir ampliat de Ripoll el 1032, les catedrals de Vic i de Girona el 1038, Sant Vicenç de Cardona i Sant Serni de Tavèrnoles el 1040, Sant Pere de Casserres el 1053, etc., per esmentar només alguns dels edificis més emblemàtics, gairebé tots ells amb alguna o molt decisiva intervenció d'Ermessenda.

Passant ja a fets concrets, ella i el seu marit els anys 1013 i 1014 van adquirir de Sant Cugat el domini de Sant Llorenç del Munt, sobre Terrassa, on propiciaren l'erecció d'una abadia independent, que afavoriren els anys següents amb deixes importants com les de la Llacuna, Ullastrell o el terme de Castellar del Vallès, i el 1015 van comprar a la mitra de Girona l'església i el terreny que l'envoltava de Sant Daniel, prop Girona, per 100 unces, amb les quals es van iniciar les obres de la catedral de Girona. En aquest indret, el 1020 ja hi consta una comunitat de monges benedictines que té com a fundadora la comtessa Ermessenda.

Al costat d'aquestes dues fundacions, on té una intervenció totalment directa i personal, la trobem en vida del seu marit i juntament amb ell fent donació de terres a Santa Cecília de Montserrat (995), cedint l'alou del Fai a Gombau de Besora perquè hi pugui fundar un monestir (997) i a Ermetruit, vescomtessa d'Osona, l'alou de Casserres també per fundarhi un monestir (1006). Igualment, la trobem assistint o autoritzant, almenys en tres ocasions (el 1005, el 1017 i el 1049) les eleccions de nous abats per Amer, fent donació o presidint tribunals de restitució de béns a Ripoll, a Sant Cugat del Vallès, a Sant Pere de les Puelles, a Sant Pol de Mar i a Sant Feliu de Guíxols.

És a partir de la seva viduïtat que actua més directament en els monestirs del comtat de Girona, comtat del qual es reserva, com s'ha exposat, les rendes i una certa titularitat; és en virtut d'aquest domini que l'any 1049 va unir el monestir de Sant Feliu de Guíxols al de Sant Víctor de Marsella, imitant el que el 1042 havia fet Gombau de Besora amb Sant Miquel del Fai. Aquesta unió, de la qual s'ha conservat el document, no va tenir efecte per raons desconegudes (A. D. Bouches-du-Rhône, Marsella, H24, doc. 111). Sobre aquest mateix monestir s'ha conservat un altre document molt eloqüent, que revela més que cap altre el protagonisme d'Ermessenda en temes de vida religiosa o eclesiàstica. L'any 1043 la comtessa Ermessenda va triar o designar com a nou abat de Sant Feliu de Guíxols Arnau, monjo de Cuixà, amic i en cert sentit secretari del bisbe Oliba, que, recordem-ho, era també abat de Cuixà; Oliba es resistí en principi a perdre aquest important monjo, i, per vèncer la seva resistència, li va dir la comtessa: «T'he donat mil homes per al servei de Déu i ara tu me'n negaràs un?» (J. Villanueva, *Viage...*, vol. xv, 1, p. 209-213).

Aquests i altres testimonis que podríem afegir-hi només ens confirmarien el que fins aquí ja hem documentat. Ampliarem només la seva actuació a Girona, on se sumava a l'interès general d'afavorir les esglésies el fet d'ésser «el seu comtat» i tenir-hi per bisbe el seu germà.

La gran obra que Ermessenda i el seu germà Pere deixaren a Girona fou la nova catedral i la nova casa dels canonges: la catedral s'havia començat, com ja ha estat dit, el 1015 amb les 100 unces d'or que Ermessenda i el seu marit havien donat al bisbe i canònica de Girona per l'alou de Sant Daniel, on ella fundà el

monestir encara subsistent, i la canònica o casa dels canonges s'havia iniciat el 1019, amb les rendes de l'alou d'Ullastret, propi dels comtes de Barcelona, que Ermessenda, que també com s'ha exposat, havia recuperat, mitjançant un judici legal, l'any anterior, de la usurpació que n'havia fet el comte d'Empúries.

Catedral i canònica s'inauguraren o consagraren el 21 de setembre de 1038, en una magna cerimònia a la qual assistiren com a consagrants l'arquebisbe de Narbona i altres set bisbes d'un costat i l'altre del Pirineu. Tots vingueren «a petició de la comtessa Ermessenda, amadora de Déu i conservadora de la santa religió», i del seu germà el bisbe Pere «puix que ambdós l'havien començat a renovar des dels seus fonaments i s'afanyaren a acabar-la perquè la mort no els impedís fer-ho». La seva obra fou, diu el document, la catedral i les cases on poguessin viure canònicament els que servissin l'església (Marca, *Marca hispanica*, ap. CCXVIII, col. 1065-1068).

La construcció de la catedral havia durat vint-i-tres anys; en resta el campanar, anomenat *torre de Carlemany*, i unes excavacions recents han permès refer-la planta.

Ermessenda no es va acontentar amb l'obra material, sinó que l'enriquí de paraments artístics, en concret d'un frontal d'or (*ad auream construendam tabulam*) per al qual va deixar 300 unces d'or, i en la construcció del qual sembla que també participà la comtessa Guisla, vídua de Berenguer Ramon I. D'aquest frontal, més tard desfet i aprofitats els seus nobles materials, n'hi ha notícies posteriors i n'han quedat joies o elements que l'enriqueixen, donades per la mateixa comtessa Ermessenda; ens referim en concret a un segell tallat en cristall de roca, en el qual figura, en lletres llatines i àrabs, el nom d'Ermessenda: és un cristall ovalat de 3,2 x 2 cm, que entorn el 1438 fou incorporat a la custòdia de Girona del dia de Corpus feta per l'orfebre Francesc Artal. A la mateixa custòdia hi ha una altra joia o segell, aquest només amb una inscripció àrab, que també fou regalat —segurament amb altres joies extraviades— per Ermessenda: és una corallina ovalada que, com l'anterior, fou incrustada a la custòdia gòtica (*Catalunya romànica*, vol. XXIII, 1988, p. 155).

Ja a les acaballes de la seva vida, poc abans de redactar el seu testament, el 1057, la comtessa Ermessenda va cedir o retornar al bisbe de Girona, Berenguer Guifré de Cerdanya, que el 1050 havia succeït el bisbe Pere, una llarga llista de béns, en concret vint-i-nou esglésies amb alguns castells i palaus, de la diòcesi i comtat de Girona, de la qual ella retenia les rendes per al seu manteniment. Ho féu amb la condició que el bisbe pregués per l'ànima del seu marit, del seu fill i dels seus parents difunts.

És, però, en el seu testament i codicil, fets respectivament el 25 de setembre de 1057 i el 26 de febrer de 1058, on tenim els darrers i més amplis testimonis de la pietat i preocupació de la vella comtessa pels edificis religiosos i els seus paraments artístics.

N'extraurem especialment les deixes a catedrals i monestirs, deixant de banda les que fa a persones privades o altres esments de tipus únicament econòmic. La primera església, a la qual fa objecte dels seus llegats és, evidentment, la catedral de Girona, seguida de la resta de catedrals i monestirs dels seus comtats, però tampoc oblida les d'altres comtats, ni de llocs d'Occitània i, fins i tot, de Roma.

* * *

En primer lloc, per completar l'obra fa anys iniciada, deixa 30 unces d'or per cobrir o acabar la casa que havia d'ésser el dormitori dels canonges, la qual diu que ella feia edificar, juntament amb un casal per retir dels vells; als preveres de la catedral gironina llega 100 mancusos i als seus canonges, 100 més. A la comunitat de Sant Feliu, estretament vinculada a la de la catedral, deixa 75 mancusos per als preveres i 25 per als canonges, els quals s'hauran d'esmerçar en la celebració de misses.

Vénen tot seguit les deixes a monestirs o comunitats de la diòcesi i comtat de Girona, que són: 70 mancusos a Sant Pere de Galligants, 30 dels quals van destinats a vestuari per als monjos i 40 per a la seva alimentació, i els demana, com a tots els altres, que l'encomanin a Déu; deixa també 70 mancusos a cada un dels monestirs de Santa Maria d'Amer i de Sant Feliu de Guíxols, amb una distribució idèntica i el mateix prec. Disposa que es faci una taula o antipendi de plata per a Sant Feliu de Guíxols, amb els diners que ja els va donar. A Sant Miquel de Cruïlles, a Santa Maria de Cervià, a Sant Miquel de Fluvià, a Sant Esteve de Banyoles, a Sant Pere de Besalú, a Sant Llorenç del Mont o de Sous, a Sant Salvador de Breda i a Sant Pol de Mar, els deixa 30 mancusos a cadascun.

A la catedral de Barcelona i als seus canonges deixa 100 mancusos i els prega que l'encomanin a Déu; deixa 50 mancusos a cada un dels monestirs de Sant Pere de les Puelles, Sant Cugat del Vallès i Sant Llorenç del Munt, i 25 als de Sant Miquel del Fai i Sant Sebastià dels Gorgs (Penedès).

A la catedral i canonges de Vic, 100 mancusos amb la mateixa súplica, 50 al monestir de Santa Maria de Ripoll, 30 al de Sant Pere de Casserres i 25 als de Santa Cecília de Montserrat i Sant Benet de Bages.

A la catedral de Santa Eulàlia del Rosselló o d'Elna deixa 150 mancusos per a la seva obra o edificació i 50 als seus canonges; a Sant Miquel de Cuixà deixa 50 mancusos, igual que a Sant Pere de Rodes, i 20 mancusos als monestirs de

Santa Maria de Roses, de Sant Quiric de Colera, de Santa Maria d'Arles i de Sant Pere de Camprodon.

Fora dels territoris catalans, deixa 50 mancusos a les comunitats de Sant Just i Pastor i Sant Pau de Narbona, 100 a Sant Salvador d'Aniana i 100 a Santa Maria de la Grassa. Als canonges de Sant Pere de Maguelona deixa 100 mancusos, 30 als canonges de Sant Antoni de Fredelesc, 30 als de Sant Serni de Tolosa, 30 als de Sant Miquel de Monte Gargano, 30 a Sant Gil de Provença i 30 a Sant Miquel del Desert.

Deixa, finalment, 100 mancusos als canonges de Sant Pere de Roma, 200 per fer-hi unes finestres amb vitralls i 100 al papa, perquè pregui per ella.

Aquest detall de pagar unes finestres amb vidres per a l'església de Sant Pere de Roma revela que s'hauria adonat d'aquesta mancança en el viatge que, entre els anys 1052 i 1054, va fer a Roma per l'afer de les excomunionis de Ramon Berenguer i Almodis.

En la resta del testament fa deixes als bisbes de les diòcesis catalanes i al de Maguelona, que cita pels seus noms, i a altres clergues i privats que aquí no ens interessen. Sí que és interessant remarcar que deixa també 100 mancusos al Sant Sepulcre de Jerusalem.

Acaba el testament amb un prec als seus néts els comtes Ramon Berenguer i Almodis, amb els quals es devia haver reconciliat plenament, puix que els demana que facin complir totes les seves voluntats i afegeix «car Déu sap que us he estimat més que no pas ningú de la vostra gent i que us n'he donat proves amb les coses que he fet per vosaltres».

* * *

Si fem comptes de les quantitats que Ermessenda va deixar en el seu testament, veiem que el total és de 5.260 mancusos, els quals, reduïts a unces d'or, equivalen a 526 unces, que és més o menys la meitat de la xifra que ella va demanar al seu nét com a renúncia dels comtats que ella deia que tenia per deixa del seu marit.

Per acabar de perfilar la trajectòria de la vida d'Ermessenda, ens cal recordar que, entre els mesos de setembre del 1057 i el febrer del 1058, va anar a Vic, prop del seu amic i protegit el bisbe Guillem de Balsareny, on va deixar part del seu parament, consistent en tasses de plata i altres utensilis no especificats. D'allà va passar al petit poble de Sant Quirze de Besora, a frec del riu Ter, on es va instal·lar en una casa propera a l'església de Sant Quirze, que era segurament la casa que s'hauria arranjat per residir-hi el seu gran amic i conseller Gombau de Besora, ja difunt i que ella devia conèixer per altres estades. En aquesta casa, «asseguda en el llit en el que solia dormir», com diu textualment el document,

el 26 de febrer de 1058 va dictar el seu codicil o disposicions que complementaven el seu testament.

Aquest darrer document d'Ermessenda dóna notícia de les persones que formaven el seu seguici, entre elles una monja o deudevota, servents i criades, a tots els quals fa deixes de béns o peces de roba.

En aquest document hi ha també esment d'obres d'art i de béns propis seus ben interessants, com dues copes seves revestides d'or que deixa al Sant Pare i uns escacs de cristall que deixa a Sant Gil de Nimes, perquè d'aquests o del seu valor se'n faci un antependi d'altar. A l'església parroquial de Sant Quirze de Besora deixa tanta plata i or com siguin necessaris per fer una magnífica creu, i a Santa Maria de Girona deixa el seu millor «brivari», dues copes de plata que tenia amb ella, les que va deixar a Vic que han de portar amb el seu cos a Girona.

Disposa que, un cop morta, sigui portada a Girona per ésser enterrada a la catedral i detalla fins i tot la paga i cost de l'alimentació dels homes que l'han de traslladar allà.

Va morir tres dies més tard, el primer dia de març de 1058, un diumenge, i tot seguit fou traslladada a Girona, puix que quatre dies més tard, el dijous 5 de març, els almoners i testimonis del codicil van jurar la seva autenticitat sobre l'altar de Santa Anastàsia de la catedral, en presència del bisbe i la comunitat de Girona. Allà fou enterrada «en una bella tomba», prop l'entrada del claustre, segons el testimoni d'un martirologi gironí.

La construcció, segles més tard, de l'actual catedral gòtica de Girona, va fer desplaçar com és lògic, les tombes comtals. Això ha fet que avui dia hi hagi dubtes raonats sobre si la tomba comtal que hi ha a l'esquerra de la gran nau, enfront de la del seu besnét Ramon Berenguer II, Cap d'Estopa, assassinat el 1082, és la d'Ermessenda o la de l'esposa de Ramon Berenguer II, Mafalda de Pulla-Calàbria, també enterrada a Girona. Consta que, per ordre del rei Pere III, a mitjan segle XIV l'artista Guillem Morey va fer dues tombes noves per al comte Ramon Berenguer II i la seva esposa Mafalda, d'alabastre, amb les estàtues jacentes dels comtes difunts; en canvi, no consta que es refés la tomba d'Ermessenda, raó per la qual l'estàtua jacent i la tomba atribuïts a Ermessenda podrien ésser les de Mafalda.

Això, però, no lleva cap mèrit a la vida i actuacions de la gran comtessa Ermessenda, com no en lleva cap al gran bisbe i abat Oliba el fet que no se'n conegui la sepultura, tot i que consta documentalment que es va enterrar a Cuixà.

Amb el que hem exposat, considerem que és evident el gran paper d'aquesta dama en la història medieval catalana i, en concret, la seva funció de mecenes o comitent d'edificis i obres d'art del romànic, que ella veié néixer i prendre una gran volada als seus comtats i a tot el territori català.

